

Problem zmiennego i nadmiernego oprocentowania w umowach o kredyt konsumencki

Dorota Wojtczak

Zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 20 lipca 2001 r. o kredycie konsumenckim¹ (dalej u.k.k.) umową o kredyt konsumencki jest umowa między przedsiębiorcą (kredytodawcą) a konsumentem (kredytobiorcą), której przedmiotem jest udzielenie lub danie przyrzeczenia udzielenia konsumentowi² kredytu w jakiegokolwiek postaci przez przedsiębiorcę w zakresie prowadzonej przez niego działalności. W przykładowym katalogu umów, które u.k.k. uznaje za umowy o kredyt konsumencki, znajdują się zarówno umowy nienazwane jak i nazwane, a wśród nich kredyt i pożyczka bankowa. Przesądza to o konieczności równoległego stosowania u.k.k. oraz przepisów regulujących poszczególne umowy nazwane.

Problem oprocentowania w umowach o kredyt konsumencki należy więc rozpatrzyć z uwzględnieniem odpowiednich regulacji nie tylko w u.k.k., ale także w ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe³ (dalej P.b.). Udzielający kredytu konsumenckiego bank będzie musiał bowiem spełnić wymagania, jakie nakłada na kredytodawcę u.k.k., ale również obowiązki wynikające z P.b.⁴.

Prokonsumencka regulacja oprocentowania kredytu bankowego oraz, zgodnie z odesłaniem art. 78 P.b., pożyczki bankowej, znalazła się w art. 76 P.b. Z uwagi jednak na późniejsze bogatsze uregulowanie tej samej problematyki w art. 4 i 7 u.k.k. przepis ten nie będzie miał zastosowania. Wyjątek od tej zasady wskazuje art. 76 pkt 2, formułując obowiązek powiadomienia w sposób określony w umowie kredytobiorcy, poręczyciela oraz innych osób

¹ Dz. U. Nr 100, poz. 1081 ze zm.

² Zgodnie z art. 2 ust. 4 u.k.k. konsumentem jest osoba fizyczna, która zawiera umowę z przedsiębiorcą w celu niezwiązanym bezpośrednio z działalnością gospodarczą.

³ T.j.: Dz. U. z 2002 r. Nr 72, poz. 665 ze zm.

⁴ Wynika to bezpośrednio z art. 78a P.b., który stanowi, iż przepisy tej ustawy stosuje się do umów kredytu i pożyczki pieniężnej, zawieranych przez bank zgodnie z przepisami u.k.k., w zakresie nieuregulowanym w u.k.k.

będących dłużnikami banku o każdej zmianie stopy oprocentowania, którego u.k.k. nie przewiduje⁵.

W okresie między zawarciem umowy o kredyt konsumencki a całkowitą jego spłatą mogą wystąpić niekorzystne zmiany gospodarcze lub finansowe, wpływające negatywnie na interes banku. Zabezpieczeniu tego interesu, a pośrednio także interesu klientów, służy m.in. klauzula zmiennego oprocentowania, połączona z uprawnieniem banku do dokonywania zmiany wysokości oprocentowania w drodze jednostronnego oświadczenia woli⁶. W przypadku zastosowania tej instytucji należy jednak dokładnie wyważyć interesy obu stron. Tak poważny instrument po stronie banku może prowadzić do niekontrolowanego jego wykorzystywania i przerzucenia całego ryzyka związanego ze zmienną i nie do końca przewidywalną sytuacją na rynku finansowym na konsumenta. Trzeba również brać pod uwagę ekonomiczny sens zaciągniętego kredytu oraz warunki jego udzielenia zaproponowane przez bank a prowadzące do zaciągnięcia kredytu właśnie w tym a nie innym banku.

Kredyt konsumpcyjny, w przeciwieństwie do kredytów udzielanych na rynku profesjonalistów, nie jest kontraktem negocjowanym indywidualnie⁷. Zdecydowany na kredyt kredytobiorca ogranicza bowiem swoje działania do porównania przedstawionych przez banki ofert. Ponieważ jednak oferty te stanowią pewnego rodzaju pakiet korzyści i obciążeń wynikających dla konsumenta z umowy kredytowej, przeciętny klient nie jest w stanie zbilansować wszystkich elementów i ocenić ich całokształt z punktu widzenia jego interesu i możliwości⁸. Wylimitowaniu tego zjawiska ma służyć zastosowany w u.k.k. model ochrony konsumenta rozsądnego realizowany poprzez szeroki wachlarz obowiązków informacyjnych nałożonych na bank⁹.

Słabsza pozycja konsumenta pod względem znajomości zasad rynkowych i przysługujących mu uprawnień jest rekompensowana przez wywodzące się z europejskiego prawa ochrony konsumentów założenie, iż dopiero dobrze poinformowany o swoich prawach konsument może podejmować rozsądne, przemyślane decyzje, które funkcjonują przecież w obrocie z podmiotem profesjonalnym, jakim jest bank. Do katalogu informacji, które winny być

⁵ R. Tollik, Stosowanie przez banki przepisów ustawy Prawo bankowe do kredytów konsumenckich, „Prawo Bankowe” 2002, nr 9, s. 55.

⁶ J. Molis, [w:] Prawo Bankowe. Komentarz, F. Zoll (red.), t. 1, Zakamycze, Kraków 2005, s. 732.

⁷ W. Springer, Problemy regulacji kredytu konsumenckiego w Polsce na tle dyrektywy UE, „Prawo Unii Europejskiej” 2000, nr 4, s. 19.

⁸ Najczęściej oceniane przez konsumenta są najważniejsze w jego odczuciu składniki umowy w oderwaniu od pozostałych, co nie pozwala na pełne i obiektywne ocenienie ofert i wybranie tej najlepszej.

⁹ K. Włodarska, [w:] Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz, J. Pisuliński (red.), Dom Wydawniczy ABC 2004, s. 115; D. Rogoń, Komentarz do art. 4 ustawy z dnia 20 lipca 2001r. o kredycie konsumenckim, LEX/el. 2002, System Informacji Prawniczej Lex (Lex OMEGA) 09/2006 (wersja elektroniczna) w opozycji do modelu ochrony konsumenta rozsądnego prezentuje model ochrony konsumenta nierozsądnego, gdzie o treści umowy, niezależnie od wiedzy i woli konsumenta, decyduje ustawa.

podane przez bank w umowie kredytowej, należą: roczna stopa oprocentowania i warunki jej zmiany oraz całkowity koszt kredytu i rzeczywista roczna stopa oprocentowania¹⁰.

Zgodnie z art. 69 ust. 1 P.b., podstawowym obowiązkiem kredytobiorcy jest zwrot kwoty wykorzystanego kredytu wraz z odsetkami w oznaczonych terminach spłaty. W rzeczywistości chodzi jednak nie o zwrot lecz o zapłatę odsetek¹¹. Stanowią one, zgodnie z poglądami doktryny, wynagrodzenie za korzystanie z postawionych do dyspozycji kredytobiorcy środków pieniężnych i w takiej postaci, jako świadczenie główne, nie mogą podlegać kontroli pod względem abuzywności¹². Bank jako podmiot „dyktujący warunki” może więc ustalić bardzo wysokie odsetki, niewspółmierne nawet do kwoty zaciągniętego kredytu, pod warunkiem, że nie przekraczają one wysokości odsetek maksymalnych. W takiej sytuacji ochrona konsumenta sprowadzać się będzie do zastosowania uregulowanych w ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny¹³ (dalej k.c.) instytucji wyzysku¹⁴ lub sprzeczności z zasadami współzycia społecznego¹⁵.

Zapłata odsetek w rozumieniu ceny za udzielenie kredytu nie zawsze jednak stanowi świadczenie główne strony. Doktryna stoi na stanowisku, iż charakteru postanowienia określającego świadczenie główne należy odmówić klauzulom umownym dotyczącym zapłaty odsetek za opóźnienie oraz dopuszczalnej zmiany wysokości odsetek¹⁶, co pozwala na zastosowanie wobec nich kontroli przewidzianej w 385¹k.c.

Wysokość odsetek ustalana jest przy pomocy stałej lub zmiennej stopy oprocentowania, która, w braku wskazania innego okresu w umowie, określana jest w stosunku rocznym. Stała stopa oprocentowania eliminuje możliwość obu stron umowy zmiany oprocentowania w drodze jednostronnego oświadczenia woli. Pozbawia też strony możliwości jej zmiany w czasie trwania stosunku kredytowego. Taka zmiana jest bowiem dopuszczalna tylko wtedy, gdy w umowie została wyraźnie zastrzeżona klauzula zmiennego oprocentowania¹⁷. Zastosowanie stopy zmiennej związane jest z kolei z możliwością zmiany wysokości oprocentowania w czasie trwania umowy, przy czym zmiany te mogą wynikać wprost z jednostronnego oświadczenia woli banku, bądź być od niego niezależne. Zgodnie ze stanowiskiem SN wyrażonym w uchwale z dnia 9 maja 1992 r.

¹⁰ Podając stopę oprocentowania należy wskazać również okres, którego stopa ta dotyczy. W braku wskazania terminu obowiązywania stopy, przyjmuje się, że jest to roczna stopa oprocentowania.

¹¹ Z. Truskiewicz, [w:] Encyklopedia Prawa Bankowego, W. Pyziół (red.), Lexis Nexis, Warszawa 2001, s. 813.

¹² J. Molis, op. cit., s. 691, K. Włodarska, op. cit., s. 123.

¹³ Dz. U. Nr 16, poz. 93 ze zm.

¹⁴ Instytucja ta zastosowanie znajdzie jednak tylko w sytuacji, gdy niewspółmierne do świadczenia drugiej strony odsetki zostaną ustalone w chwili zawarcia umowy, a roszczenia o zmniejszenie odsetek lub zwiększenie sumy udzielonego kredytu albo też unieważnienie umowy zostaną zgłoszone w ciągu dwóch lat od zawarcia umowy. W przypadku więc zastosowania klauzuli zmiennego oprocentowania instytucja będzie mieć ograniczone zastosowanie.

¹⁵ Zgodnie z art. 58 § 2 k.c., nieważna jest czynność prawna sprzeczna m.in. z zasadami współzycia społecznego. Za zaliczeniem do zasad współzycia społecznego zakazu zastrzegania rażąco wygórowanych odsetek opowiedział się SN w uchwale z dnia 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00.

¹⁶ J. Pisuliński, Niedozwolone klauzule umowne w obrocie bankowym na wybranych przykładach, „Prawo Bankowe” 2005, nr 6, s. 17 – 18, K. Włodarska, op. cit., s. 176.

¹⁷ R. Trzaskowski, Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz, Lexis Nexis, Warszawa 2005, s. 117.

i w wyroku z dnia 5 kwietnia 2002 r.¹⁸, w obu przypadkach na stronach ciąży obowiązek wskazania w klauzuli zmiennego oprocentowania konkretnych stanów faktycznych, których wystąpienie zaktualizuje uprawnienie banku do zmiany oprocentowania kredytu. Jako niezależną od banku przyczynę, której wystąpienie spowoduje automatyczną zmianę wysokości stopy oprocentowania, SN wskazuje zmianę stopy bazowej¹⁹ (np. stopy kredytu lombardowego NBP, stopu redyskonta weksli NBP). Obiektywność tego czynnika zaciera jest jednak przez marżę banku, która może być uzależniona od jednostronnego oświadczenia woli banku²⁰. Stanowi ona ustaloną przez strony liczbę punktów procentowych, o które powiększana jest stawka bazowa i jest zależna od takich czynników, jak okres kredytowania, rodzaj zastosowanych zabezpieczeń, czy indywidualna ocena klienta²¹.

Zgodnie ze stanowiskiem SN wyrażonym w uchwale z dnia 6 marca 1992 r.²² okoliczności, od których uzależniona jest możliwość zmiany wysokości oprocentowania, powinny być wskazane konkretnie. Konkretyzacja ta musi być jednak dokonana w taki sposób, aby w przyszłości fakt wystąpienia przyczyny uzasadniającej zmianę oprocentowania nie budził wątpliwości i obiektywnie zmianę tę usprawiedliwił. Zdaniem SN niedopuszczalne jest jednak, aby jedynym kryterium była stopa oprocentowania kredytu refinansowego, ponieważ nie stanowi on jedyne źródła zasobów pieniężnych banku. SN dopuścił również możliwość negocjowania przez strony zarówno okoliczności jak i kryteriów zmiany oprocentowania przed zawarciem umowy²³.

Poprzez klauzulę zmiennego oprocentowania strony umowy kredytowej mogą kształtować wysokość przyszłych odsetek na wypadek wystąpienia przewidzianych w klauzuli okoliczności. Niedopuszczalne jest natomiast zawarcie w umowie o kredyt konsumencki klauzuli dopuszczającej zmianę oprocentowania z datą wsteczną, a więc przez wystąpieniem stanów faktycznych uzasadniających zmianę²⁴.

Możliwość stosowania przez kredytodawców w stosunkach z konsumentami klauzul zmiennego oprocentowania budzi wątpliwości w kontekście art. 385³ pkt 20 k.c., który za niedozwoloną klauzulę umowną uznaje postanowienie umowne przewidujące uprawnienie kontrahenta konsumenta do określenia lub podwyższenia ceny lub wynagrodzenia po zawarciu umowy bez przyznania konsumentowi prawa do odstąpienia od umowy.

¹⁸ III CZP 50/92, OSP 1993, z. 6, poz. 119 z glosą krytyczną W. Pyziola, II CKN 933/99.

¹⁹ Stopa bazowa zwana jest też stopą referencyjną lub stawką odniesienia.

²⁰ J. Molis, *op.cit.*, s. 692.

²¹ W. Springer, [w:] *Encyklopedia Prawa Bankowego*, W. Pyziol (red.), Lexis Nexis, Warszawa 2001, s. 715.

²² III CZP 141/91, OSN 1991, z. 6, poz. 90.

²³ Wynik takich negocjacji prowadzić może do różnicowania zarówno okoliczności zmiany oprocentowania (np. w zależności od okresu kredytowania), jak i kryteriów jego zmiany (np. klauzula waloryzacyjna zbożowa- w odniesieniu do rolnictwa lub klauzula walutowa- w odniesieniu do przedsiębiorców).

²⁴ K. Włodarska, *op. cit.*, s. 125.

Przepis art. 385³ pkt 20 k.c. zabrania jedynie jednostronnego podwyższania ceny lub wynagrodzenia²⁵. Jeżeli więc klauzula zmiennego oprocentowania wskazywać będzie również okoliczności, które po stronie konsumenta kreować będą roszczenie do kredytodawcy o obniżenie wynagrodzenia, charakter abuzywności klauzuli nie pojawi się. Konsument bowiem, godząc się na zmienne oprocentowanie kredytu, przyjmuje na siebie część ryzyka gospodarczego wpływającego na interes banku oraz ewentualne ryzyko utraty ekonomicznego celu kredytu (gdy koszty kredytu przewyższą spodziewane korzyści płynące z jego zaciągnięcia), ma również świadomość uzyskania ewentualnych korzyści na wypadek wystąpienia stanów faktycznych, z którymi klauzula wiąże obniżenie oprocentowania. Takie rozumienie klauzuli zmiennego oprocentowania, choć zgodne z cywilnoprawną zasadą równości stron stosunku prawnego, wciąż pozostawia wątpliwości z uwagi na nierównorzędną pozycję stron umowy o kredyt konsumencki i ochrony konsumenta jako strony słabszej. Dlatego też liczne warunki stawia klauzulom zmiennego oprocentowania przedstawione orzecznictwo i doktryna.

Zawarta w umowie informacja o całkowitym koszcie kredytu, zgodnie z art. 7 ust. 1 u.k.k., powinna wskazywać wszystkie, określone wartością liczbową, obligatoryjne koszty wraz z odsetkami, opłatami i prowizjami, które konsument jest zobowiązany zapłacić za kredyt i od których udzielenie kredytu jest uzależnione, poza kosztami wskazanym w tym ustępie w katalogu stanowiącym numerus clausus²⁶. Oprocentowanie kredytu należy odróżnić od rzeczywistej rocznej stopy oprocentowania, która stanowi wyrażony procentem całkowity koszt kredytu. Samo bowiem wskazanie całkowitych kosztów kredytu byłoby niewystarczające z uwagi na różnorodność warunków składających się na ofertę kredytową. Rzeczywista roczna stopa oprocentowania pozwala natomiast na obiektywne porównanie ofert i wybranie najlepszej z nich. Powyższy obowiązek ciąży też na kredytodawcy w przypadku dokonywania w umowie zmian o charakterze kredytowym²⁷ bądź niekredytowym, ale wpływającym na całkowity koszt kredytu²⁸. Za takim rozwiązaniem przemawia konieczność umożliwienia rozsądnemu konsumentowi, poprzez ocenę korzyści, wyboru między zawarciem nowej umowy a zmianą już istniejącej.

²⁵ Wyrażenie „określenie ceny lub wynagrodzenia” oznacza, iż w chwili zawarcia umowy cena lub wynagrodzenie nie występowały w ogóle, a więc w stosunku do stanu po ich określeniu mamy do czynienia z pewnego rodzaju podwyższeniem.

²⁶ K. Włodarska, op. cit., s. 172 - 173 wskazuje, iż wyrażenie „zapłata za kredyt” nie może być rozumiane dosłownie jako świadczenie wzajemne, do którego spełnienia względem kredytodawcy zobowiązany jest konsument, ale koszty rozumiane sensu largo, także jako świadczenie na rzecz osoby trzeciej a związane z kredytem, np.: niektóre koszty ubezpieczenia kredytu należne ubezpieczycielowi, i choć co do zasady uzależnienie zawarcia umowy kredytu od zawarcia innej umowy stanowi niedozwoloną klauzulę umowną, to umowa ubezpieczenia kredytu jako bezpośrednio związana z umową kredytu stanowi wyjątek od tej zasady.

²⁷ Zmiany takie powodują, iż w ramach istniejącej już umowy kredytowej dochodzi do postawienia do dyspozycji kredytobiorcy nowych środków lub do przedłużenia okresu spłaty.

²⁸ K. Włodarska, op. cit., s. 136.

Z obowiązkiem wskazania całkowitych kosztów kredytu silnie koresponduje dodany ustawą z dnia 7 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i o zmianie innych ustaw²⁹ (dalej ustawa antylichwiarska) art. 7a u.k.k. Ogranicza on bowiem łączną kwotę wszystkich opłat, prowizji oraz innych kosztów związanych z zawarciem umowy do 5% kwoty udzielonego kredytu konsumenckiego³⁰ i wprowadza sankcję nieważności postanowienia umowy naruszającego to ograniczenie³¹. Przepis ten znajduje zastosowanie nie tylko do stosunków kredytowych powstałych po dacie wejścia w życie ustawy antylichwiarskiej, a więc od 20 lutego 2006 r. ale także i do tych, które powstały wcześniej, jeżeli po tej dacie zostanie dokonana czynność prawna, na mocy której zmieniona zostanie wysokość kosztów związanych z zawarciem umowy o kredyt konsumencki³².

Komentowane przepisy różnią się użytą w nich terminologią; art. 7 u.k.k. posługuje się pojęciem całkowitych kosztów kredytu, art. 7a u.k.k. zaś stanowi o łącznej kwocie związanej z zawarciem umowy kredytowej. Spostrzeżenie to pozwala na stwierdzenie, iż wprowadzona regulacja w powiązaniu z cywilnoprawną instytucją odsetek maksymalnych ma na celu silniejszą ochronę konsumenta przez nadmiernymi kosztami (w tym nadmiernymi odsetkami i oprocentowaniem), niż ta, którą zapewnia art. 7 u.k.k.³³. Łączna kwota kosztów związanych z zawarciem umowy swoim zakresem obejmować będzie bowiem również te koszty, które na mocy art. 7 ust. 1 u.k.k. zostały wyłączone z całkowitych kosztów kredytu³⁴.

Regulacja art. 7a u.k.k. wprowadzona została obok uregulowania art. 359 § 2¹- 2³ k.c. określającego maksymalną wysokość odsetek wynikających z czynności prawnych³⁵, co świadczy o kompleksowości ochrony konsumenta przez nadmiernymi kosztami kredytu, a także zbyt wysokimi odsetkami i oprocentowaniem. Cywilnoprawna instytucja odsetek maksymalnych nie chroni kredytobiorcy przed nadmiernymi opłatami i prowizjami, których ustanowieniem kredytodawca rekompensowałby sobie ograniczenia w zakresie odsetek. Takiemu obchodzeniu prawa ze szkodą dla interesu konsumenta zapobiegł ustawodawca właśnie wprowadzając instytucje kosztów związanych z zawarciem umowy o kredyt konsumencki, która pozbawia drugą stronę umowy możliwości ustanowienia nadmiernych kosztów, prowizji i odsetek.

²⁹ Dz. U. Nr 157, poz. 1316.

³⁰ Kwotę udzielonego kredytu należy rozumieć jako kwotę kredytu brutto.

³¹ Zdaniem K. Włodarskiej [Komentarz do art. 7a ustawy z dnia 20 lipca 2001r. o kredycie konsumenckim, LEX/el. 2006, System Informacji Prawniczej Lex (Lex OMEGA) 09/2006 (wersja elektroniczna)], choć nie wynika to wprost z art. 15 u.k.k., występuje tu również sankcja kredytu darmowego, jeżeli kredytodawca naruszy obowiązek informowania konsumenta o kosztach, które poniesie w związku z uzyskaniem kredytu.

³² M. Kłoda, Problematyka międzyczasowa ustawy o odsetkach maksymalnych, „Prawo Bankowe” 2006, nr 2, s. 43.

³³ Odmiennie B. Draniewicz, „Ustawa antylichwiarska” – krótki komentarz krytyczny, „Radca Prawny” 2005, nr 5, s. 64, według którego miejsce przepisów uzasadnia twierdzenie, iż są to pojęcia równozakresowe (argumentum a rubrica).

³⁴ Nie dotyczy to udokumentowanych lub wynikających z innych przepisów prawa kosztów, związanych z ustanowieniem, zmianą lub wygaśnięciem zabezpieczeń i ubezpieczeń. Koszty ubezpieczenia spłaty kredytu, które wlicza się do całkowitych kosztów kredytu, są również wyłączone z kosztów związanych z zawarciem umowy o kredyt konsumencki.

³⁵ Odsetki te nie mogą przekroczyć czterokrotności wysokości stopy kredytu lombardowego NBP.

Instytucja zmiennego oprocentowania pozwala przenieść na konsumenta część ryzyka kredytodawcy związanego ze zmienną sytuacją na rynku gospodarczym i finansowym. Niewątpliwie sprzyja to rozwojowi konkurencji na rynku kredytów i obniżaniu przez kredytodawców tych kosztów udzielenia kredytu, na których wysokość wpływa właśnie ryzyko wystąpienia niekorzystnych zmian gospodarczych, mających negatywny wpływ na interes kredytodawcy. Od strony podmiotowej klauzula zmiennego oprocentowania narusza jednak zasadę ochrony słabszej strony stosunku prawnego oraz cywilnoprawną zasadę równości. Konsument nie powinien być bowiem obciążony ryzykiem ponoszenia ewentualnych kosztów związanych z wystąpieniem złej koniunktury gospodarczej oraz narażony na utratę celu gospodarczego zaciągniętego kredytu. Zastosowanie skomplikowanych parametrów i procedur obliczania stóp procentowych pogłębia jeszcze bardziej istniejącą dysproporcję pomiędzy profesjonalnym podmiotem udzielającym kredytu z jednej strony, a konsumentem z drugiej.

Wprowadzenie instytucji odsetek maksymalnych i maksymalnych łącznych kosztów związanych z zawarciem umowy, choć ogranicza cywilnoprawną zasadę swobody umów i wprowadza sztywne ramy odsetek, które nie uwzględniają okoliczności konkretnego przypadku, jest jednak w pełni uzasadnione. Wyrażona w Konstytucji konieczność ochrony konsumenta przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi oraz prezentowany przez ustawodawstwo unijne wysoki poziom ochrony konsumenta obliguje do eliminowania przyczyn nadmiernego zadłużenia konsumenta, a za takie uznać należy zbyt wysokie oprocentowanie kredytów, niewspółmierne do ponoszonych nakładów i ryzyka przez podmiot „dyktujący warunki”. Z niewypłacalnością konsumentką wiążą się z kolei daleko posunięte skutki gospodarcze. Zadłużone podmioty zmniejszają bowiem siłę nabywczą oraz uaktywniają niedozwolone metody windykacji i praktyki zmierzające do wyzbycia się majątku w obawie przed wierzycielami³⁶.

³⁶ P. Gosiewski, Po pierwszym czytaniu. Wokół ustawy antylichwiarskiej, „Biuletyn Bankowy” 2004, nr 9, s. 48.